

KAPITTEL 1

Arbeidet med vitenskapelig uredelighet i et komparativt lys

Torkild Vinther, Sekretariatsleder for Nasjonalt utvalg for gransking av redelighet i forskning (Granskingsutvalget)

Abstract

Dealing with research misconduct in different countries with a special focus on Norway

Formalized, systematic approaches to handling possible research misconduct are a fairly recent invention. Who were the first to establish national systems? How do approaches and policies vary in different countries? How is misconduct defined? Who is responsible for dealing with allegations of research misconduct and according to which rules or agreements? How is research integrity promoted? This chapter looks at these questions via a brief overview of developments in different countries and some key issues. The overview indicates that while the challenges in many ways are the same, reactions, solutions and policies differ widely, ranging from hardly any focus on research misconduct

in some institutions and/or countries, to complex regulation in others. Norway belongs to this latter category and is one of the few countries with a rather elaborate system regulated by law. The strengths and weaknesses of the “Norwegian model” are discussed and compared primarily with the “Canadian model”, which represents quite a different way of regulating misconduct and promoting research integrity.

Innledning

Hvordan forholder man seg til uredelighet i forskjellige land? Hvilken policy har vært og er gjeldende? Hvordan definerer og behandler man uredelighet? Hvordan er ansvaret fordelt? Hva har vi gjort i Norge? Det er noen av spørsmålene som behandles i dette kapitlet. Vi skal se nærmere på noen land hvor det er innført forskjellige tiltak for håndtering av uredelighet. Disse initiativene kan imidlertid ikke drøftes isolert fra arbeidet med å fremme god skikk. Derfor vil vi også komme nærmere inn på dette.

Før 1990-tallet ble mistanker om uredelighet behandlet ganske vilkårlig, hvis de ble behandlet i det hele tatt. Det var også en utbredt oppfatning om at uredelighet forekom ganske sjelden.¹ Mange saker ble utvilsomt fortiet, feid under teppet eller behandlet bak lukkede dører. Mange mistanker ble heller ikke anmeldt. Det var en herskende oppfatning at en åpen behandling kunne skade både forskningen og omdømmet til de involverte forskningsinstitusjonene. Det begynte imidlertid å endre seg på slutten av 1980-tallet.

1 I 1987 skrev redaktøren for *Science*, Daniel E. Koshland, at det var beundringsverdig og passende at National Institute of Health (NIH) og forskjellige universiteter hadde innført prosedyrer for å håndtere forskningssvindel («fraud»). Samtidig påpekte redaktøren at man må erkjenne at 99,9999 prosent av (vitenskapelige) rapporter er presise og sanne. Koshland mente det ikke var bevis for at det lille antall saker som var kommet frem, nødvendiggjorde en fundamental endring i de rutine som hadde produsert så mye god forskning. (Koshland, D.E. (1987). *Fraud in Science*, *Science* 235: 141.)

I del 1 skal vi se nærmere på utviklingen i ulike land. Og det begynte i Nord-Amerika, nærmere bestemt i USA, hvor de tok utgangspunkt i ekstern regulering og behandling av uredelighet (*Research Misconduct*). Dette skilte seg fra utviklingen i Canada, hvor man tok utgangspunkt i forskningens selvregulering og arbeidet med å fremme god vitenskapelig praksis (*Research Integrity*). Disse to modellene danner utgangspunktet for den videre drøftingen av utviklingen først i Norden og deretter i resten av Europa. I del 2 skal vi drøfte noen sentrale utviklingstrekk og skissere noen likheter og forskjeller mellom landene. Og i del 3 skal vi se nærmere på utviklingen i Norge både i lys av de andre landene og de sentrale utviklingstrekkene. Her vil vi også komme tilbake til den canadiske modellen som et godt alternativ til den amerikanske og juridiske modellen som i dag har stor innflytelse både i Europa og internasjonalt.

Utviklingen i en rekke utvalgte land

Utviklingen i Nord-Amerika

På begynnelsen av 1980-tallet var det liten oppmerksomhet omkring uredelighet, og under en kongresshøring i Washington 31. mars 1981 uttalte daværende leder av National Academy of Sciences (NAS), Philip Handler, følgende:

The matter of falsification of data, I contend, need not be a matter of general societal concern. It is rather, given the size of the total research effort, a relatively small matter which is generated within and is normally effectively managed by that smaller segment of the larger society, which is the scientific community itself.

It occurs in a system that operates in an effective, democratic, self-correcting mode – the very «peer review system...» (Hearings Committee 1981, s. 10–11)

Utsagnet viser at mange i forskningsmiljøene ikke så på uredelighet som noe stort problem. Kongresshøringen i USA var imidlertid foranlediget av store skandaler og mediasaker som involverte forskere ved ledende amerikanske universiteter. Disse sakene skapte debatt og var med på å endre holdningene i USA, som ble det første landet hvor problemet med vitenskapelig uredelighet førte til en *nasjonal* respons. (Rennie og Gunsalas 2008, s. 34). Diskusjonen i USA er viktig også fordi den bidro til utviklingen av konkrete løsningsforslag i Norden og senere i andre deler av Europa.

Det er ikke helt enkelt å oppsummere kort det som skjedde i USA. Det var en lang debatt på 1980- og 90-tallet om synet på uredelighet (Steneck 2008). Kommisjoner ble nedsatt, kongresshøringer avholdt og utredninger utarbeidet. Noen temaer dominerte debatten: Var det behov for regulering utenfra? Hvordan skulle uredelighet defineres? Hvem skulle behandle saker, og hvordan?

På den ene siden hadde man store deler av forskersamfunnet og dets faglige organisasjoner, og på den andre siden det politiske og administrative systemet, først og fremst på føderalt nivå. Forskersamfunnet ønsket minst mulig innblanding, samt en snever og presis definisjon av uredelighet. Fra politisk og administrativ side «fulgte man pengene». Offentlige midler til forskning skulle ikke misbrukes, og dersom det ble oppdaget noe slikt, skulle det reageres hardt med regulering og sanksjoner. Hva ble resultatet? Området ble regulert, ikke ved lov, men ved føderale forordninger. Det ble stilt krav om at forskningsinstitusjonene skulle ha lokale ordninger for håndtering av mistanker om uredelighet, og at alvorlige saker skulle rapporteres såfremt forskningen involverte føderale midler. Institusjonene skulle også etablere såkalte «Research Integrity Offices» (RIO) med ansvar for å registrere mistanker og behandle saker.

Systemet er i hovedsak det samme i dag. Institusjonene har ansvaret lokalt, men skal likevel stå til ansvar for dem som finansierer forskningen.

Det betyr at føderale, finansierende organer spiller en viktig rolle, ikke minst *National Science Foundation* (NSF), *The Public Health Service* (PHS) og *National Institute of Health* (NIH). De nasjonale forskningsfinansierende organene har egne avdelinger for håndtering av uredelighet. PHS (NIH) har *Office of Research Integrity* (ORI), mens NSF har *Office of the Inspector General* (OIG). NIH og NSF kontrollerer til sammen over 50 prosent av all føderal finansiert offentlig forskning i USA, så dette er viktige nasjonale aktører også når det gjelder uredelighet (Anderson mfl. 2013, s. 223).

Det amerikanske systemet er lite smidig og preget av kompliserte juridiske regler og prosesser. Rettssikkerheten for de involverte spiller en viktig rolle. Partene involverer ofte advokater med mulighet for endelig avgjørelse ved en domstol. Men også føderale myndigheter kan gripe inn hvis ikke all saksbehandling er gått «etter boken». Saksbehandlingen tar derfor som regel lang tid, ofte flere år, først på lokalt nivå dernest på føderalt nivå. Mistanker kan rapporteres både lokalt og føderalt. Men i utgangspunktet behandles sakene først lokalt med innsamling av dokumentasjon og høring av parter. Deretter blir sakene rapportert til føderalt nivå, som (re) vurderer saken, og kommer med forslag til sanksjoner.

Men la oss gå tilbake til utgangspunktet og se nærmere på selve definisjonen av uredelighet. I 1989 ble følgende definisjon innført etter press fra Kongressen: «Fabrication, falsification, plagiarism and other practices that seriously deviate from those that are commonly accepted within the scientific community» (Sitert fra Rennie mfl. 2008, s. 35).

Vektleggingen av fabrikkering, falsifikasjon og plagiering (FFP) ble akseptert uten videre, men den vage formuleringen om andre (alvorlige) avvik ga opphav til debatt og misnøye i forskersamfunnet. Hvordan skulle forskere vite hva som var alvorlig avvik utover FFP? Hvordan kunne forskere bli stemplet og stigmatisert på et så tvilsomt grunnlag?

I 1990 utstedte Clinton-administrasjonen nye føderale retningslinjer, samt en revidert definisjon av uredelighet. Den omfattet nå bare FFP. Andre avvik og hederlige feil (*honest error*) var ikke å betrakte som uredelighet og følgelig heller ikke gjenstand for gransking og sanksjoner. Samtidig ble det stilt krav om at uredelighet kun forelå når bruddene (FFP) var begått bevisst eller grovt uaktsomt og når det var overvekt av bevis (*preponderance of evidence*). Det var med andre ord en snever definisjon med høy terskel for sanksjonering.

Også i Canada har man et nasjonalt system forankret i de nasjonale forskningsrådene: *Canadian Institutes of Health Research* (CIHR), *Natural Sciences and Engineering Research Council of Canada* (NSERC) og *Social Sciences and Humanities Research Council* (SSHRC). Men arbeidet i Canada er organisert på en helt annen måte.

I 2007 satte de tre forskningsrådene (*Tri-Agency*) i gang et prosjekt for å forebygge uredelighet og fremme god vitenskapelig praksis. Det resulterte i en rapport i 2009 som blant annet omfattet en analyse av andre lands systemer (Hickling Arthurs Low 2009). Canadierne ønsket seg et fleksibelt system som ikke var lovfestet og som enkelt kunne forbedres etter hvert som man gjorde flere erfaringer. I 2011 innførte derfor Tri-Agency forskningsetiske retningslinjer som alle forskere og forskningsinstitusjoner må følge for å kunne få finansiering fra føderalt nivå. Handlinger som ikke er i tråd med disse retningslinjene, er i utgangspunktet brudd på god eller ansvarlig vitenskapelig praksis (*responsible conduct of research*). Canada har følgelig ingen egentlig definisjon på uredelighet og heller ikke noen betingelser om alvorlighetsgrad eller intensjon. Retningslinjene er utgangspunktet.²

2 Se f.eks.: http://www.nserc-crsng.gc.ca/NSERC-CRSNG/Policies-Politiques/tpsin-tegrity-picintegritie_eng.asp; og <http://www.rcr.ethics.gc.ca/eng/policy-politique/framework-cadre/>. (Begge lastet ned 4. oktober 2016.)

Ved mistanke om mulige brudd på retningslinjene skal institusjonene undersøke disse og avgi en rapport. Spørsmålet om skyld eller intensjon tas først i betraktning når man skal fastsette oppfølging og eventuell sanksjonering på lokalt nivå. Alle rapporter sendes til Tri-Agency, der et panel vurderer den lokale behandlingen og oppfølgingen. Råd fra panelet kan danne grunnlag for at Tri-Agency foretar en egen oppfølging, som blant annet kan medføre tilbakebetaling av midler. Den canadiske modellen skiller seg altså betydelig fra den amerikanske modellen, og vi skal komme tilbake til dem begge i forbindelse med utviklingen i Norge.

Utviklingen i Norden

I Danmark valgte forskersamfunnet fra starten av en «frivillig» nasjonal og sentralisert modell i første rekke dekkende helsefaglig forskning. Begrunnelsen var at i små land kommer interessekonflikter «altfor tett på», slik at universiteter og akademiske institusjoner ikke ønsket å gå inn i sakene. Man hadde ikke noen definisjon, men tok utgangspunkt i brede begreper som «svikefulle handlinger» eller «grove tilfeller av slurv» når man skulle avgrense uredelighet. Og selv om det sentrale utvalget (UVVU) ikke baserte seg på en definisjon av FFP, viste det seg at utvalget i mange saker de facto tok utgangspunkt i nettopp FFP (UVVU 1995, s. 73). I 1998 ble det tatt initiativ til en lovfestet ordning (nå bestående av tre underutvalg med en felles leder) som dekket alle fagområder. «Frivilligheten» ble nå erstattet av en lovregulering med krav til subjektiv skyld, samtidig som FFP og andre alvorlige brudd ble definisjonen på uredelighet. Selv om det er kommet flere (lov)endringer etter hvert, er det prinsipielt sett samme ordning man har i dag. Større endringer kan imidlertid være på vei. En ekstern arbeidsgruppe nedsatt av vitenskapsministeren kom med en rekke anbefalinger i en rapport i slutten av 2015. (Uddannelses- og Forskningsministeriet, Styrelsen for Forskning og Innovation 2015). En revidert lov er under forberedelse.

Også Finland var tidlig ute etter europeisk målestokk. Allerede i 1991 nedsatte Undervisningsministeriet et rådgivende forskningsetikuttvalg (TENK), som skulle initiere en debatt og fremme initiativer om forskningsetikk. I 1994 publiserte TENK praktiske retningslinjer for håndtering av mistanke om vitenskapelig uredelighet. Disse er senere blitt oppdatert flere ganger, senest i 2012. Også i Finland opererer man med FFP, men her har de også lagt til «urettmessig tilegnelse» av andres ideer eller resultater. Den finske ordningen er spesiell på den måten at universiteter, høyskoler og de fleste forskningsinstitusjonene *frivillig* har forpliktet seg til å følge TENKs retningslinjer. De beskriver hva som er god praksis, samt hva som er uredelighet eller dårlig praksis. Saker skal behandles lokalt av en ekspertgruppe basert på retningslinjene, som inneholder en tolvpunkts prosedyreliste. Det nasjonale utvalget skal så informeres om behandlingen. Den innklagede eller varsleren kan be om en uttalelse fra TENK, som vel å merke ikke gransker saker selv. TENK kan derimot be en forskningsinstitusjon om å foreta en helt ny undersøkelse. Utvalget har også en rådgivende og forebyggende rolle. (TENK 2012).

I Sverige etablerte man i 1997 en ekspertgruppe som skulle behandle saker innenfor det medisinske området. Denne var virksom i noen år. (Nylenna mfl. 1999). Et par år senere kom en offentlig utredning om «God sed i forskning» (SoU 1999). Denne inneholdt noen forslag til hvordan man skulle innrette seg i Sverige, men la ikke opp til konkrete tiltak eller endringer. I 2001/2002 nedsatte Vetenskapsrådet en ekspertgruppe som skulle foreta undersøkelser om uredelighet innenfor alle fagområder. Utgangspunktet var lokalt ansvar, og gruppen kunne ta saker, men *bare* hvis rektor ved et universitet eller høyskole anmodet om dette. For andre forskningsinstitusjoner var det ikke noen nasjonal ordning. Ekspertgruppen opererte ikke med noen egentlig definisjon, men skulle vurdere om det forelå avvik fra god vitenskapelig praksis. Ordningen opphørte

etter cirka sju år. En tilsvarende ordning ble fra 2010 knyttet til det Centrale Etikprøvningsnämnden, der det ble nedsatt en ny ekspertgruppe. I 2005 utga Vetenskapsrådet retningslinjer om «God forskningssed», som også omfattet (u)redelighet, og disse ble revidert i 2011 (Gustafsson mfl. 2011).

Den svenske ordningen er og har vært særdeles omdiskutert. (Hermeren 2015, s. 42-45). Kritikken har blant annet gått ut på at det mangler et uavhengig nasjonalt organ som supplement til lokale ordninger. Det at rektor kan forhindre at en sak blir lagt frem for det nasjonale utvalget, og at den nasjonale ordningen kun gjelder universitets- og høyskolesektoren, har også ført til kritikk. Senest har det vært omfattende kritikk av manglende behandling av den svært omtalte Macchiarini-saken ved Karolinska Institutet.³ I oktober 2015 utpekte regjeringen en offentlig utreder som skal vurdere behovet for endringer i Sverige. Det forventes å foreligge en rapport våren 2017 (Regjeringen 2015).

Norge kopierte til en viss grad den danske ordningen: De nasjonale forskningsetiske komiteene har eksistert siden 1990. I 1994 ble det opprettet et nasjonalt utvalg for gransking av uredelighet \innen helsefaglig forskning. Som i Danmark var utvalget tilknyttet forskningsrådet. En vesentlig forskjell var likevel at mens det danske utvalget kunne/skulle behandle alle alvorlige saker, så kunne det norske utvalget kun behandle en sak dersom den ansvarlige institusjonen aksepterte dette. I motsetning til det danske utvalget la det norske også stor vekt på forebyggende virksomhet. (Norges Forskningsråd 2001).

I regjeringens forskningsmelding fra 1999 ble det fremmet forslag om en nasjonal ordning, og i 2001 forelå en innstilling fra en

3 Saken har vært mye omtalt i medier. Se f.eks.: <https://www.etikkom.no/Aktuelt/Fagbladet-Forskningsetikk/arkiv/2016/2016-1/stjernekirurgen-som-falt-til-jorden/>. (Lastet ned 5. oktober 2015.)

arbeidsgruppe nedsatt av Norges forskningsråd med forslag om å opprette et nasjonalt utvalg som dekket *alle* fagområdene. Det nye utvalget skulle *ikke* være lovhjemlet. (Norges Forskningsråd 2001). Det eksisterende Utvalget for helsefaglig forskning ble lagt ned i påvente av en ny ordning, men så skjedde det ikke så mye før Sudbø-saken (jf. Introduksjonen). Saken ble omtalt langt utover Norges grenser, ikke minst på grunn av de mange og alvorlige bruddene på god praksis. (Granskingskommisjon 2006).

Gjennomgangen viser at de nordiske landene har valgt forskjellig tilnærming til behandlingen av uredelighet, noe som også framgår av NordForsk-rapporten *Research Integrity in the Nordic Countries* fra 2015.

Utviklingen ellers i Europa

Utenfor Norden markerte Tyskland seg tidlig, det vil si i slutten av 1990-årene, ved å ta opp spørsmålet om uredelighet på nasjonalt nivå. Her førte en usedvanlig alvorlig sak, til at forskningsrådet, *Deutsche Forschungsgemeinschaft* (DFG), i 1997 nedsatte en internasjonal kommisjon som skulle se på «Unredlichkeit» i det tyske forskningssystemet. Kommisjonen konkluderte med at uredelighet ikke fullstendig kunne unngås. Derfor var forebygging avgjørende. Løsningen var derfor ikke reguleringer fra regjeringen. I stedet måtte hver enkelt forsker, forskningsinstitusjon, akademi, vitenskapelig tidsskrift, og forskningsråd bidra til å fremme god forskningsskikk. Det tyske systemet er altså basert på intern kontroll fremfor eksternt kontroll. Ansvaret ligger lokalt, ikke sentralt. Og reguleringen skjer ved etiske retningslinjer, ikke juridiske regler.

DFG publiserte i forlengelse av anbefalingene retningslinjer som senest er revidert i 2013. (DFG 2013).

Det tyske systemet er desentralisert («länder»-ansvar fremfor «bundes»-ansvar) og bygd opp omkring en ombudsordning og et

uredelighetsutvalg ved hver forskningsinstitusjon. Saker om mulig uredelighet og andre mulige brudd blir behandlet lokalt. DFG har i tillegg et eget utvalg som behandler mistanke om uredelighet i forskning som er finansiert av DFG. Det finnes også et sentralt forskningsombud som primært har en meklerrolle i saker som vedrører flere institusjoner. (Uddannelses- og Forskningsministeriet, Styrelsen for Forskning og Innovation 2015, s. 84).

I Storbritannia har man også holdt fast på prinsippet om selvregulering eller «soft law». Allerede i 1997 ble det lansert en felles uttalelse fra UK Research Council, *Safeguarding good scientific practice*. I tillegg har de fagoppdelte forskningsrådene utgitt retningslinjer på sine områder, og noen av disse dreier seg om hvordan man bør behandle saker om vitenskapelig uredelighet. (European Science Foundation 2008, s. 44-48). Men behandling av uredelighet er like fullt et lokalt ansvar. Hver enkelt forskningsinstitusjon bestemmer selv hvordan det skal foregå. Fra 2013 har britiske universiteter forpliktet seg til rapportere årlig om omfanget av uredelighetssaker via et nasjonalt «concordat to support research integrity». Denne varslingsplikten er et krav for å få støtte fra diverse forskningsråd og forskningfond, men bare noen få universiteter lever opp til denne forpliktelsen. (UK Universities 2012). På det biomedisinske området ble det i 2006 opprettet et uavhengig nasjonalt rådgivende organ, UK Research Integrity Office (UKRIO), støttet av blant annet universitetene. Det har til formål å fremme god vitenskapelig praksis, dele erfaringer og gi råd og veiledning om behandling av mulige uredelighetssaker. UKRIO går ikke inn i de enkelte sakene, men kan gi råd selv om det ikke vedrører biomedisinsk forskning. Storbritannia har altså ikke noen nasjonal regulering av uredelighet, men ulike rådgivende organer. Flere universiteter har grundige regler og prosedyrer, og noen av institusjonene tar det lokale ansvaret alvorlig (se for eksempel nettstedene for universitetene i Oxford og Cambridge).

I Nederland ligger ansvaret for behandling av uredelighetssaker lokalt, men siden 2003 har det også vært en nasjonal medlemsorganisasjon, *Landelijk Orgaan Wetenschappelijke Integriteit* (LOWI), som bistår universitetene. LOWI gir råd til forskningsinstitusjonene og behandler klager i saker der det er truffet en foreløpig avgjørelse ved den lokale institusjonen (European Science Foundation 2008, s. 29-30; Uddannelses- og Forskningsministeriet, Styrelsen for Forskning og Innovation, s. 83).

Også i Østerrike har man et sentralt organ, *Die Österreichische Agentur für wissenschaftliche Integrität* (OEAWI), som ble etablert av universiteter og forskningsråd i 2008. Saker kan behandles lokalt, men det sentrale organet *tilbyr* institusjoner og forskere å undersøke mistanke om uredelighet på en upartisk og profesjonell måte. Selve behandlingen foretas av en uredelighetskomité som utelukkende består av utlendinger. Saker blir behandlet i fortrolighet og blir ikke offentliggjort, og avgjørelsene er kun veiledende. I Østerrike er det også utarbeidet nasjonale retningslinjer, og det blir lagt stor vekt på forebyggende aktiviteter, deriblant støtte til opplæring.

I Kroatia etablerte parlamentet i 2006 en uredelighetskomité, som har behandlet en rekke saker. Komiteen har også utarbeidet retningslinjer som institusjonene er forpliktet til å følge. Etter konklusjoner om uredelighet i noen konkrete tilfeller fikk komiteen sterk kritikk, og den fungerte i praksis ikke i en årrekke fra 2010. En ny komité er blitt utpekt, men med et mer begrenset mandat.

I en rekke andre land er utgangspunktet at forskningsinstitusjonene selv behandler uredelighetssaker. Noen land har utarbeidet nasjonale retningslinjer for «Research Integrity», for eksempel Sveits og Irland. Noen land har nasjonale organer som kan gi råd om veiledning i behandlingen av saker selv om uredelighet, for eksempel Polen, Belgia/Flandern og Luxembourg. Også i andre land har det vært løpende diskusjoner om å innføre nasjonale retningslinjer

eller nasjonale utvalg for eksempel Slovakia, Slovenia og Estland. Noe er altså «på gang» i mange land.⁴

Sentrale utviklingstrekk

Ovenstående beskrivelse av utviklingen i en rekke utvalgte land tegner et svært uensartet bilde. Forskjellen forklares ofte med historiske forhold samt kulturelle og politiske forskjeller. Utfordringene er de samme, men forslag til løsninger er forskjellige. Likevel skal vi i kortform prøve å trekke frem noen sentrale utviklingstrekk:

For det første har redelighet og uredelighet fått *økt oppmerksomhet* både internasjonalt og nasjonalt, om enn i forskjellig grad. Den økte oppmerksomheten skyldes at forskningen har fått en langt større samfunnsmessig og politisk betydning de siste 30–40 årene. Offentlig tillit til forskning er helt avgjørende, og dette preger forskningsetikken. Store og alvorlige uredelighetssaker, ofte med omfattende mediedekning, har ført til at myndighetene må reagere. Det har ført til at søkelyset i forskningsetikken rettes mot uredelighet

For det andre har ulike land utviklet *forskjellige løsninger*, både når det gjelder virkemidler (regler eller retningslinjer) og plassering av ansvaret (nasjonalt eller lokalt). Ser vi på europeiske land, kan disse inndeles etter fire delvis overlappende kategorier: (a) I noen land har man ikke hatt større debatt, og heller ikke igangsatt initiativer for håndtering av uredelighet verken lokalt eller nasjonalt. Det nasjonale systemet er stort sett basert på akademisk selvregulering, og det fungerer i varierende grad. (b) I andre land

4 For beskrivelse av «systemene» i en rekke europeiske land se Hiney M. (2015) og nettstedet for ENRIO (European Network of Integrity Offices) www.enrio.eu/organization.

har det vært omfattende diskusjoner og overveielser, men man har likevel ikke valgt å innføre nasjonal regulering. Dette utelukker ikke at man har rådgivende nasjonale organer, men det legges vekt på selvregulering og lokalt ansvar. (c) Noen land tar utgangspunkt i lokalt ansvar, men med en eller annen form for nasjonal overbygning, kontroll eller ankemulighet. (d) Og noen behandler bare de mest alvorlige sakene på nasjonalt nivå. Hovedansvaret for å behandle saker er i utgangspunktet lokalt i de fleste landene. En avgjørende skillelinje er om man i tillegg har nasjonale instanser, og hvorvidt disse ordningene bygger på frivillighet, avtaler eller lovregulering.

For det tredje er det en markant forskjell på nasjonale systemer som legger vekt på å beskytte selve forskningen og systemer som beskytter de involverte forskerne. I den første gruppen er det snakk om et bredere perspektiv på redelighet, mens det i den andre gruppen primært handler om rettssikkerhet. I den første gruppen vil det ofte finnes forskningsetiske retningslinjer eller såkalte «codes of conduct» for god vitenskapelig praksis. I den andre gruppen er det formulert detaljerte rutiner og regler for håndtering av alvorlige brudd. Det må likevel understrekes at det finnes en del overlapping, og at noen land både har rådgivende retningslinjer og detaljert regulering.

For det fjerde er det stor variasjon i *selve definisjonen* av vitenskapelig uredelighet: Skal man ha en felles definisjon, hvor bred eller snever skal denne i tilfelle være, og skal den inneholde krav om skyld eller intensjon? Her finnes de store forskjeller mellom landene. Vi kan ikke gå nærmere inn på dette, men det handler for eksempel om åpenhet eller lukkethet i saksbehandling, anonymisering eller offentliggjøring av involverte personer og institusjoner, ankemulighet og ansvar for sanksjonering, avgrensning til alvorlige saker (FFP) eller mindre alvorlige brudd (QPR), samt behovet for beskyttelse av varslere.

Norge i et komparativt lys

Etter gjennomgangen av situasjonen i ulike land, og drøftingen av fire sentrale utviklingstrekk, skal vi nå se nærmere på utviklingen i Norge. Også her i Norge har det vært diskusjoner om hvordan man skal legge til rette for håndtering av vitenskapelig uredelighet og fremme av god forskningsetikk, spesielt etter Sudbø-saken i 2006 og den nye forskningsetikkloven som hjemlet opprettelsen av et nasjonalt utvalg (Granskingsutvalget). Det nasjonale utvalget skulle være en rådgivende ressurs for institusjonene og et supplement til lokal behandling. Utvalget startet sin virksomhet i 2007. Det er fremdeles uklart hvilke endringer som følger av den nye forskningsetikkloven som altså skal vedtas i 2017.

På mange måter ligger Norge langt fremme i arbeidet med forskningsetikk og uredelighet. Norge har siden begynnelsen av 1990-årene hatt et mer nyansert og allsidig forskningsetisk system enn mange andre land med rådgivende nasjonale komiteer som dekker alle fagområder (NEM, NENT og NESH). I andre land har man primært lagt vekt på forskningsetikk i forbindelse med medisin og helseforskning, samt behandling av uredelighet. I Norge har vi også forskningsetiske retningslinjer på flere områder som skal fremme god vitenskapelig praksis og forebygge uredelighet. Andre land har i større grad fokusert på regler og ekstern regulering.

Forskningsetikkloven førte til opprettelsen av et nasjonalt uredelighetsorgan i 2007, som skulle være et supplement til lokalt ansvar og akademisk selvregulering. Modellen er altså basert på at selvregulering kan fungere godt hvis det *også* finnes et supplerende organ på nasjonalt nivå (Varantola 2014, s. 9). Forskningsetikkloven legger vekt på at den nasjonale overbygningen nettopp har en viktig rådgivende funksjon. Og i dette arbeidet er samarbeidet med de andre forskningsetiske komiteene (NEM, NENT og NESH) helt avgjørende.

Det som tydeligst skiller Norge fra de aller fleste land, er omfanget av lovreguleringen. Mange andre land har noen lovbestemmelser om håndteringen av redelighet og uredelighet (59 prosent) ifølge Uddannelses- og Forskningsministeriet, Styrelsen for Forskning og Innovation, s. 81–82). Men det er bare noen ytterst få land som kommer i nærheten av Norge når det gjelder detaljregulering. En regulering som synes å bli enda mer markant med forslaget til ny forskningsetikklov (Prop 158 L, 2015–2016). Den opprinnelige loven regulerte først og fremst på nasjonalt nivå. Med den nye loven legges det også opp til å regulere institusjonenes ansvar og til å skjerpe enkeltforskeres ansvar for å følge god skikk. Det innføres en økt aktsomhetsplikt, og det legges opp til sterkere lovregulering på bekostning av selvregulering. Det skal samtidig sies at revisjonen legger opp til at institusjonene selv får vurdere hvordan de best skal organisere seg for å imøtekomme lovens krav og intensjoner.

Vi har tidligere vært inne på at den norske løsningen er tydelig inspirert av den danske ordningen, som igjen ble dannet etter amerikanske forbilder. I USA har man et meget juridisk orientert system som først og fremst skal «beskytte den føderale dollar», men som også stiller store krav til rettssikkerheten for de involverte. Også det norske systemet er mer innrettet mot beskyttelse av forskeren enn av å beskyttelse selve forskningen. Svært få saker i det nasjonale Granskingsutvalget har konkludert med at det foreligger uredelighet. Antallet er litt større når det gjelder lokalt behandlede saker, men ikke mye. Det skyldes ikke minst at definisjonen er forholdsvis snever (FFP og «andre alvorlige brudd»), og at det stilles store krav til bevisbyrden, deriblant til såkalt subjektiv skyld («bevisst eller grovt uaktsomt»). Det fremføres som argument at predikatet vitenskapelig uredelighet er sterkt stigmatiserende og kan være ødeleggende for videre forskerkarriere.

Med loven er «rettssikkerheten satt i system». Selv om behandlingen av uredelighetssaker ikke foregår ved en domstol, er det mange

paralleller i det «systemet» som loven setter opp. Loven viser i tillegg til forvaltningsrettslige prinsipper. Alle parter må høres, og prosessene skal være transparente og åpne. Den innklagede forskeren beskyttes, det er sterke krav til beviser når det gjelder både objektive og subjektive forhold. Lovfestingen bidrar altså til å dreie det forskningsetiske søkelyset mot uredelighet og viser samtidig at dette tas på alvor av myndighetene og ansvarlige politikere.

Likevel er det bare noen ganske få land som kommer i nærheten av en så detaljert lovregulering, først og fremst USA og Danmark. Enten ønsker man ikke regulering ved lov, eller så er det ikke gjennomførbart i praksis. Her er det betydelige kulturelle og politiske forskjeller mellom Norge og de fleste andre land. I Tyskland mener man for eksempel at politikken «ikke skal legge seg bort i» forskningsetikken. I Norge gjør regjeringen akkurat dette med den gamle og den nye forskningsetikkloven.

Det finnes to begrunnelser for at det er en forskningsetikklov i Norge. Dels er det en tradisjon i Norge (som i andre nordiske land) for lovregulering på langt flere områder enn i andre europeiske land. Dels har man langt på vei kopiert den danske lovregulerte ordningen. Etter hvert har danskene også hentet inspirasjon fra den norske løsningen. Så begge land bygger på internasjonale forbilder, men de speiler i praksis bare hverandre.

En lov stiller som utgangspunkt krav til grundighet i forbindelse med innføring eller revisjon. Man kan anlegge en helhetsbetraktning og i prinsippet gjennomføre det man finner formålstjenlig, forutsatt at man oppnår politisk flertall for dette. Det er bra at forhold blir tenkt igjennom, og at erfaringer fra andre lover, fra tidligere saker, fra andre land og så videre blir trukket inn i vurderingen. Holder loven juridisk sett? Er det huller? Det blir høring om loven med mulighet for innspill. Forslaget til revisjon av loven inneholder da også riktig mange positive og gjennomtenkte endringer.

Den norske forskningsetikkloven har også noen særegne svakheter. Ett eksempel er spørsmålet om skyld ved alvorlige brudd. Forskningsetikkloven av 2007 gjorde det særdeles vanskelig å påvise det subjektive skyldkravet. Det kan for eksempel foreligge plagiat i forskningsetisk og objektiv forstand, uten av det er uredelighet i juridisk og subjektiv forstand. Det er ikke nødvendigvis til fordel for forskningsetikken eller noe som fremmer redelighet. Loven eller jussen trumfer så å si etikken.

En annen utfordring med loven fra 2007 har vært at loven er et uttrykk for ekstern regulering, i motsetning til selvregulering. Fokuset var i hovedsak på institusjonens ansvar, ikke den individuelle forskeren. Dette blir imidlertid tydeligere i den nye loven i 2017.

Et tredje problem er at den eksisterende loven har lagt mye vekt på FFP og andre alvorlige brudd, på bekostning av det bredere arbeidet med forskningsetikk og mindre alvorlige brudd eller diskutabel forskning (QRP).

Et fjerde problem er knyttet til rettssikkerhet for den som er innklaget og for en eventuell varsler. En gransking er ofte en stor belastning for de involverte. Det vil for de fleste påvirke både forskning og undervisning, samt forholdet til familie, venner og kolleger. Ofte kan det ta flere år å behandle en sak. Det har skjedd i Norge, i Danmark og i USA, altså i land med store krav (ofte lovregulerte) til rettssikkerhet.

Her kommer vi til det sentrale spørsmålet: Når detaljert lovregulering er så atypisk i internasjonalt sammenheng, og når man går i retning av ytterligere lovregulering i Norge, hadde det ikke da vært formålstjenlig med en omfattende faglig evaluering eller offentlig utredning før nye lovendringer blir lansert? Den nye forskningsetikkloven mangler nettopp en slik faglig forankring og har derfor liten støtte blant noen forskere blant annet i de nasjonale forskningsetiske komiteene.

I Danmark har man som nevnt nylig mottatt en rekke forslag fra en ekspertgruppe der mange av medlemmene er aktive forskere. Og denne forskerinvolveringen bidrar til å skape oppslutning og følelse av eierskap i forskersamfunnet. Tilsvarende i Canada hvor man foretok grundige utredninger før man valgte en ny ordning. Og kanskje burde Norge hente inspirasjon nettopp fra Canada, for den canadiske modellen har mange fordeler: Den prioriterer å fremme god skikk og forebygge uredelighet. Forskere og forskningsinstitusjoner vet på forhånd hva man plikter å gjøre; man har transparente og grundige prosedyrer både lokalt og nasjonalt; man unngår lange og komplekse overveielser om fortolkning av definisjon, herunder om spørsmål om skyld og alvorlighetsgrad, under selve behandlingen. Dette fører til at saker ikke «faller utenfor» eller avvises av disse grunnene. Det gjør også saksbehandlingstiden langt kortere enn det som for eksempel er vanlig i Norge.⁵ Alvorlige og mindre alvorlige brudd blir behandlet på samme måte. Systemet kan enkelt evalueres og endres ettersom det ikke er lovregulert, men avtalebasert.

Man bruker «pengenes» makt, men på en mindre rigid måte enn for eksempel i USA. Spørsmål om sanksjonering blir en del av den samlede prosessen også på nasjonalt nivå; og man har på forhånd innhentet samtykke til å offentliggjøre konklusjoner/rapporter om alvorlige brudd.

Skal man peke på en ulempe ved den canadiske ordningen, er det at den bare omhandler forskning finansiert av Tri-Agency. Tilsvarende ville det innebære at ansvaret i Norge lå hos Forskningsrådet. Man kunne kanskje kompensert for dette ved å bruke elementer fra den finske modellen, som også har mange fordeler, ved at alle forskningsutførende institusjoner (private som offentlige) må skrive under på

5 Dette bygger på muntlige opplysninger fra møte i New York 26. september 2016 med Senior Advisor Karen Wallace, ansatt ved sekretariatet for Tri-Agency.

at de vil følge retningslinjene fra forskningsrådet ved behandling av saker som faller utenfor forskningsrådets domene. I så fall måtte det settes opp et parallelt nasjonalt system eller man måtte overlate nasjonal vurdering også av slike saker til forskningsrådet. Poenget er ikke her å komme opp med en ideell løsning, bare å antyde at den videre utviklingen i Norge kunne vært tjent med en grundig drøfting av fordeler og ulemper i et komparativt lys.

Avslutning

I en rekke land har det vært en markant utvikling de senest tiårene når det gjelder spørsmål om redelighet og uredelighet. Det er tatt mange initiativer i forskjellige retninger. Det synes klart at det ikke finnes én modell som passer alle. Til det er utgangspunktet, i form av ulike fagområder, tradisjoner og kulturelle forhold, altfor forskjellig.

Norge har jobbet med forskningsetikk på nasjonalt nivå i mange år og er ett av landene med lengst erfaring og kompetanse på området internasjonalt.

Den norske veien er helt klart en vei å gå også for andre land, samtidig som det også finnes andre modeller som vi dra nytte av. Både den canadiske og den finske ordningen har en rekke fordeler og svar på noen av de utfordringene man kjemper med både i Norge og i andre land.

Én ting er sikkert: Ingen land har funnet den endelige modellen for å fremme god skikk og forebygge uredelighet. Debatten vil derfor fortsette. I de senere årene har debatten også funnet sted i internasjonale fora, for eksempel verdenskonferanser om «research integrity», som er avholdt annethvert år de siste ti årene. Forskning er per definisjon internasjonal, og dette påvirker og vil påvirke forskningsetikken også i årene fremover. Kanskje vil de forskjellige landene nærme seg hverandre i synet på redelighet i forskningen. Uansett er

det viktig å holde seg orientert om utviklingen internasjonalt, sammenlikne ulike modeller, og søke å dra nytte av hva som foregår i andre land. Det har vært et hovedformål med denne artikkelen.

Referanser

- Anderson, M.S., Shaw, M.A., Steneck, N., Konkle, E. og Kamata, T. (2013). Research Integrity and Misconduct in the Academic profession, s. 217-261. I M. Paulsen (red.), *Higher Education Handbook of Theory and Research*. Dordrech: Springer
- Boehme, O., Föger N., Hiney, M., Peatfield, T. og Petiet, F. (2016). *Research Integrity Practices in Science Europe Member Organisations*. Survey Report. July 2016, Science Europe. <http://www.scienceeurope.org/>
- DFG (2013). *Sicherung guter wissenschaftlicher Praxis* (Safeguarding Good Scientific Practice). Denkschrift Memorandum, DFG, Deutsche Forschungsgemeinschaft (1. utgave 1998, 2. utgave 2013). Bonn: Wiley-VCH Verlag
- ENRIO nettsted: <http://www.enrio.eu/organization-3/member-organizations>
- ESF (2008). *Stewards of Integrity, Institutional Approaches to Promote and Safeguard Good Research Practice in Europe*. Strausbourg: European Science Foundation, <http://www.esf.org/home.html>
- Forskningsetikkloven (2006). <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2006-06-30-56/%C2%A75#%5>
- Granskingskommisjon (2006). Rapport fra granskingskommisjon oppnevnt av Rikshospitalet – Radiumhospitalet og Universitetet i Oslo, 18. januar 2006.
- Gustafson, B., Hermeren, G. og Petterson, B. (2011). *God forskningssed*. Vetenskapsrådets rapportserie 1-2011, November 2011. Stockholm: Vetenskapsrådet.
- Hearings Committee, March 31, 1981, Washington.
- Hermeren, G. (2015). *Research misconduct in Sweden: The system and the problem*. I NordForsk, Research Integrity in the Nordic Countries. Nordforsk Expert seminar, Oslo 9 April 2014.
- Hickling Arthurs Low (2009). Prepared for Canadian Research Integrity Committee. The State of Research Integrity and Misconduct in Canada.

- Hiney, M. (2015). Science Europe. Briefing paper. *Research Integrity. What it Means, Why it is important and How we Might Protect it*. December 2015, <http://www.scienceeurope.org/>
Kodeks/retningslinjer <http://codex.vr.se/> Lest 17.10.2016.
- Koshland, D.E. (1987). Fraud in Science, *Science*, 235 (4785), s. 141.
- NENT (2016). Forskningsetiske retningslinjer for naturvitenskap og teknologi. Oslo: De nasjonale forskningsetiske komiteene.
- NESH (2016). Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi. Oslo: De nasjonale forskningsetiske komiteene.
- NordForsk (2015). *Research Integrity in the Nordic Countries*. NordForsk Expert seminar, Oslo 9 April 2014. Oslo: NordForsk.
- Norges Forskningsråd (2001). *Håndteringen av uredelighet i forskningen*. Innstilling til Norges Forskningsråd 04.05.2001. Oslo: Norges Forskningsråd.
- Norges Forskningsråd (2001). *Uredelighet i helsefaglig forskning*. Rapport fra det nasjonale utvalgs arbeid. Oslo: Norges Forskningsråd.
- Nylenna, M., Andersen, D., Dahlquist, G., Sarvas, M. og Aakvag, A. (1999). Handling of scientific dishonesty in the Nordic Countries, on behalf of the National Committees on Scientific Dishonesty in the Nordic countries, *Lancet*, 354 (9172), s. 57-61.
- Uddannelses- og Forskningsministeriet, Styrelsen for Forskning og Innovation (2015). *Rapport om det danske uredelighedssystem. Anbefalinger til håndtering af videnskabelig uredelighed i Danmark*. December 2015. København: Uddannelses- og Forskningsministeriet, Styrelsen for Forskning og Innovation.
- OEAWI (Østerrike) nettsted: <http://www.oeawi.at/>
- Prop. 158 L (2015-2016). Proposisjon til Stortinget (forslag til lovvedtak) Lov om organisering av forskningsetisk arbeid (forskningsetikkloven), 16. september 2016.
- Regeringen (2015) Oppnevning utreder i Sverige: <http://www.regeringen.se/rattsdokument/kommittedirektiv/2015/10/dir.-201599/>. Publisert 2. oktober 2015.
- Rennie, D. og Gunsalas C.K. (2008). What is research misconduct? s. 29–54. I F. Wells og M. Farthing (red.) *Fraud and Misconduct in Biomedical Research* (4. utgave). London: Royal Society of medicine Ltd.

- SOU (1999). *God sed i forskningen*. SOU 1999:4, Sluttbetänkande av Kommittén om forskningsetikk. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Steneck, N. (2008). An interpretive history of research misconduct policy in the USA and Canada, s. 55-71. I F. Wells og M. Farthing (red.) *Fraud and Misconduct in Biomedical Research* (4. utgave). London: Royal Society of medicine Ltd.
- TENK (2012). Responsible Conduct of Research Guidelines, Helsinki. <http://www.tenk.fi/sv/god-vetenskaplig-praxis-anvisningar>. Lest 17.10.2016.
- Tri-Agency (Council) Statement (2012). http://www.nserc-crsng.gc.ca/NSERC-CRSNG/Policies-Politiques/tpsintegrity-picintegritie_eng.asp. Endret 13.07. 2012
- Tri-Agency: The RCR Framework (2011). <http://www.rcr.ethics.gc.ca/eng/policy-politique/framework-cadre/>
- UKRIO, Storbritannia nettsted, <http://ukrio.org/>
- Universities UK (2012). The Concordat to support research integrity. July 2012. London: Woburn House.
- UVVU (1996). Udvalget vedrørende Videnskabelig Uredelighed, Beretning 1995. København: Forskningsrådene.
- Varantola, K. (2015). What does the global scene look like? I NordForsk, *Research Integrity in the Nordic Countries*. NordForsk Expert seminar, Oslo 9 April 2014. Oslo: NordForsk.
- Wells, F. og Farthing, M. (red.) (2008). *Fraud and Misconduct in Biomedical Research* (4. utgave). London: Royal Society of medicine Ltd.